

Hejmdal

2. september 1959

Hjem igen efter fire års russisk krigsfangenskab

Redaktør A. P. Møller, Gråsten, fortæller i denne og en følgende artikel minder og oplevelser fra fire års krigsfangenskab i Rusland i den første verdenskrig, om forberedelserne til den endelige hjemrejse og om gode danske mænds støtte til planens gennemførelse under de vanskeligheder, kampene mellem de røde og de hvide dengang forårsagede.

Det var den stående hilsen, når man talte med en russisk soldat eller en sibirisk bonde. Alt længe, allerede da den første revolutionsbølge i 1917 fejede czarregeringen bort og den blev afløst af de hurtigt på hinanden følgende revolutionære regeringer, af hvilke man i Sibirien nærmest kun kendte Kerensky-regeringen, som dog ret snart måtte vige pladsen for den bolsjevikiske regering, ventede man, at freden skulle komme. Kerenskys regeringsparti, de social-revolutionære, kaldtes "menshevikker" (mindretalsfolk i modsætning til bolsjevikker flertalsfolk).

Tysk skolemester

Ja, snart bliver der fred, det var også mit ønske. Siden den 20. august 1915 havde jeg været i russisk fangenskab og havde døjet både ondt og godt, heldigvis mest det sidste. De første 1½ år, som jeg tilbragte dels i fangelejr, dels ved offentlige arbejder, var ikke lystelige. Men da jeg så i sommeren 1916, kom på arbejde hos en russisk storbonde i Sibirien, i en lille landsby godt 120 km syd for Omsk, blev det bedre.

Senere flyttede jeg til en tysk bonde i en tysk koloni ca. 25 km fra Omsk. Disse tyske kolonier var beboet af efterkommere efter de tyske kolonister, som Katharina den store kaldte til Rusland. De havde bevaret deres tyske sprog og deres evangeliske religion, og de privilegier, som de for et tidsrum af 200 år fik tildelt, var endnu i kraft, da verdenskrigen udbrød, men så blev der ikke taget hensyn til dem mere, idet de dog beholdt tysk undervisning i skolerne og religionsfrihed.

Jeg begyndte her med at undervise børnene privat, købte senere for to flasker brændevin et russisk pas, og blev ansat som "skolemester", den lærer, der underviste på tysk og var således russisk tjenestemand.

Danmark og det gode smør

Da der om sommeren ikke var nogen skolegang, opholdt jeg mig det meste af tiden i Omsk, hvor der var mange danske. Jeg kan her anføre en udtalelse af min første russiske "kossain", en bonde, der hverken kunne læse eller skrive, men alligevel havde forstået at blive "storbonde" med ca. 3000

Hejmdal

desjatiner (omtr. ha) land under ploven. Under en samtale bemærkede jeg, at jeg ikke var tysker men dansker. Han udbrød ganske spontant: ”Danmark, det er der, de laver det gode smør”!

Han kendte Danmark gennem de mange unge mejerister, der lavede smør, som ”Sibirisk kompagni” opkøbte gennem ”fabrikanten”, en dansker, der havde oparbejdet en stor fabrik, som lavede landbrugs-maskiner. Desuden var det største garveri et dansk foretagende; der var Russisk-asiatisk Co, Store Nordisk telegraf-selskab m. fl. Der var således mange danske i Omsk, som jeg sluttede mig til.

To brødre, Ole og Frederik Ganderup, hvis far havde været fotograf i Rødding, men blev udvist af tyskerne, blev mine nære venner og velgørere. De havde ejet i alt 30 mejerier, som bolsjevikkerne havde konfiskeret, og ernærede sig nu som ”sortbørgrossererere”. Og jeg sluttede mig til dem.

Hos statsråden

Men først og fremmest var her statsråd Koefoed. Han var som ung landbrugskandidat og var i 1905 medhjælper hos landbrugsministeren, statsråd og excellence. Han havde sin store andel i udformningen af de holypinske jordlove. Nu var han i Omsk og gjorde et stort arbejde for at få de sønderjyske krigsfanger hjem.

Allerde fra nytårstid 1919 modtog han mig altid, når jeg besøgte hans kontor med meddelelsen: ”Nu skal de snart hjem”! Men borgerkrigens kaos forhindrede gennemførelsen af hjemrejsen. Koltschacks af tjekkerne støttede hvide regering havde efter et frygteligt blodbad afløst den røde regering, men bolsjevikernes modoffensiv var nu (i august 1919) ved at få den hvide front til at bryde sammen. Tjeliabinsk var falden, og man ventede hver dag de rødes fremmarch mod Omsk.

Jeg var i slutningen af juli 1919 taget ud på ”handelsrejse”. Et par sække kaffe m.m. skulle sælges på landet og i stedet for skulle jeg købe levnedmidler. Bl.a. havde jeg købt nogle ”avlssvin”, som alle viste sig at vær galte, og som jeg derfor fik lov til at slagte og - mod passende tribut - sælge.

Da jeg igen kom op på statsrådets kontor blev jeg modtaget med en ordentlig salut: ”Ellers går De og driver rundt i tide og utide, men nu, da jeg mangler Dem, er De her ikke”!

Jeg stirrede spørgende på ham. ”Ja”, sagde han, ”nu skal De f... pinemig hjem”!

Jeg tvivlede, men det var alvor. Det lykkedes statsråden, som den drevne forhandler han var, at få stillet en godsvogn til rådighed. Den blev muget ud og gjort i stand, den blev endog forsynet med britsche [feltsege]. Et dannebrogflag og et stort håndtegnet skilt anbragtes på vognen. Indskriften ”Kgl. dansk delegatie” respekteredes af russerne, en ”propusk” fra general Gajda, den tjekiske øverstkommanderende, respekteredes af tjekkerne.

Indkvartering i godsvogn

Så begyndte der at ankomme sønderjyske krigsfanger, som blev indkvarteret i vognen og skulle holde uvedkomne borte.

Den første der kom, var en lille mager mand, som hed Bordøe. Han kunne kun klare nogle få brokker dansk, og det viste sig da også, at han var fra Bøhmen men i et par år havde arbejdet på Kæhlers keramik i Næstved.

Bordøe, De er ikke dansk, drillede statsråd Koefoed. Jo, jo, jer er, hr. statsråd, stammede Bordøe. Nej De er ikke, men de skal med alligevel.

Der kom enkelte andre til, bl.a. Math. P. Høeg fra Tøftlund. Ialt var vi vel nok 6-7 sønderjyske krigsfanger, som samledes i Omsk. For at udnytte vognen, som beregnet til 40 personer, solgte vi pladser til ”velbeslåede” danskere og russere som ville bort fra Omsk, inden bolsjevikkerne kom. der var den danske Røde Kors-delegat Goldschmidt. der var Orloff, en lun vendelbo, som herhjemme hed Jeppesen, dr. Krebs, Lange og hans russisk fødte hustru og deres to børn o.s.v. Ialt var vi omtrent 20-25 personer i vognen. Men da der i andre vogne 70-80, 5-6 på taget og nogle stykker puffer og trinbræt, vil man forstå, at vi rejste endog meget komfortabelt. I begge ender af vognen var der ”soveværelse” og i midten opholdsspisestue samt køkken.

Klar til afgang

Så var vi færdige til at rejse. Vi skulle kobles på et ”posttog”. Det skulle komme fra Tjeliabinsk og køre videre fra Omsk den 15. august om morgenen. Man fik så at vide, at toget var forsinket, det kom først et par dage senere. Vi havde så småt begyndt at tvivle på, om vi kom afsted, men endelig kom toget.

Den 20. august mellem kl. 11 og 12 middag satte det sig i bevægelse. Det var nøjagtig 4 år siden jeg var taget til fange.

Nu gik det hjemad! Det vil sige, hver kilometer bragte os længere bort fra hjemmet. Vi måtte ”østen om”, thi vestpå var fronten, og den var ikke hyggelig. Men den hjemrejse, som vi nu tiltrådte, blev en uforglemmelig oplevelse. Gennem hele Sibirien; Manchuriet til Dalny, med japansk båd til

Hejmdal

Shanghai og efter et uforglemmeligt ophold her videre til Singapore og herfra med ØK's skib "Mitau" gennem det indiske ocean, Det røde hav, Suezkanalen, Middelhavet til England og herfra over Nordsøen til Danmark, hvor vi ankom til Skovhoved havn den 12. december og blev modtaget som Gentofte kommunes gæster. Vi fik her, som overalt, hvor vi mødte landsmænd en strålende og først og fremmest hjertelig velkomst, der lod os føle, at vi nu var kommen hjem til Danmark.

A. P. Møller.

3. september 1959

Som nævnt i den første artikel begyndte hjemrejsen fra fangenskabets nøjagtigt på fire års dagen for min tilfangetagelse. Vi rejste med et »posttog«, der var i rang lige efter hurtigtogene. Men det var et mærkelig tog. Det bestod af 60-70 godsvogne, trukket af et stort sekskoblet amerikansk lokomotiv. Det var, fortalte lokomotivføreren, med hvem jeg blev gode venner, kommen splinternyt fra Amerika til Vladivostok. Bemandet med to »brigader« (personale-hold) sendtes det til Omsk med ammunition og skulle nu køre posttoget tilbage. »Hvis vi når så langt«, sagde han, »er maskinen ikke mere værd end gammelt jern«.

Nat på lokomotivet

Jeg stod en nat oppe på lokomotivet og talte med ham. Han sad med ryggen til udkigsvinduet og af og til rokkede han lidt ved regulatoren. »Dechaite nade«, sagde han. (Vi skal skynde os). Da han kun havde en af forlygterne tændt, kunne han alligevel ikke se noget. »Jeg kan ikke tænde begge lygter, for så bliver der ikke nogen petroleum tilovers til mig«, var undskyldningen, »men sker der noget, sker det, enten jeg kan se eller ej«.

Russernes ligegyldighed med deres materiel var enorm. På en station gjorde vi konduktøren opmærksom på, at en af vognene var løbet varm, det røg fra akslen. En to, tre, fire o.s.v., det er ikke min vogn var svaret. Vi kørte videre og snart slog flammerne ud fra akslen. Toget standsede, vognen blev koblet løs og – skubbet ned fra banelegemet. De fleste af vognens passagerer var vel nok kommet ud, men komme videre kunne kun de, der havde tilstrækkelige kræfter til at tilkæmpe sig en plads i en af de overfyldte vogne.

I spisevognen

Der var ikke spisevogn og i de ellers yderige banegårdsrestauranter var der intet at få. Kun varmt vand (Kippitok) kunne der fås på hver station. Ellers måtte vi – og det var sædvanligvis min opgave – selv fouragere. Math. Høegh kogte, hvis der var noget at koge. En gang havde jeg skaffet en spand mælk og noget ris. Høegh kogte den ene portion risengrød efter den anden, men stadig kunne de 25 mand i vognen have mere. Omsider smed han slevnen ud af døren: »Nu kog så, hvem der har lyst«.

Vi var et broget selskab. I Omsk, Novo, Nikolajevsk, Taigo, Irkustsk o.s.v. kom der sønderjyske krigsfanger til, så vi tilsidst var 15. Men for at udnytte pladsen i vognen solgte vi billetter til folk, som gerne ville bort fra Omsk inden bolsjevikerne kom. Og de betalte godt, så vi kunne leve af det, og uden at blinke underskrev vi et gælds-brev på beløbet. Vi er dog ikke bleven præsenteret for det siden.

Forholdene taget i betragtning gik turen østpå ret hurtigt. Den smukkeste del af rejsen gennem Sibirien var turen omkring Baikal søen, måske verdens højest beliggende indsø. Endnu sidst i august kunne der midt i søen svømme isbjerge. På højre side af banen gik klipperne stejlt op i ofte flere hundrede meters højde, på venstre side gik det stejlt ned til søen. Den ene tunnel afløste den anden.

Blandt danske mænd

I Manchuria blev vor vogn koblet fra, vi skulle med den østmanchuriske jernbane over Harbin og Mukden til Chang Chung, grænsebyen til det kinesiske Manchunri. Vore rejsefæller måtte i en anden vogn fortsætte til Vladivostok. Men vi kom med den af japanerne drevne jernbane til Dalny eller Dayren. Man sagde, den var verdens flotteste jernbane. Og flot var den, selv når den blev sammenlignet med hjemlige jernbaner.

I Dalny blev vi modtaget af danske landsmænd og indkvarteret i det yderst moderne Yamato hotel. Det var for de fleste af os uvant at få serveret 4-5 retter mad med diverse vine. Og så fornemme den hjertelige samfølelse, som vore landsmænd viste os.

Jeg blev af en tjener diskret kaldt ud i forhallen. I et mørkt hjørne stod en mandsperson, så vidt jeg kunne se en sømand. »Er De fører for de sønderjyske krigsfanger«? Ja, det kan man vel nok sige. »Hils fra mig derhjemme«, sagde han med bevæget stemme og gav mig et håndtryk. Stille og hurtigt var han forsvundet, men tilbage var en 100 yen-seddel (200 kr), som han havde trykket mig i hånden til fordeling blandt kammeraterne. Det var dejligt at være »julemand«. Så gik det med en japansk

Hejmdal

damper til Shanghai, hvor vi fik den mest storslåede og hjertelige modtagelse af den danske koloni. Vi blev indkvarteret i et sømandshjem, fik hver to sæt tropetøj med tilbehør, lommepenge m.m. og i tilgift fest hver dag, sålænge vi var der.

Dansk smørrebrød i Shanghai

Vi glemmer aldrig hr. Gjersing, ansat hos ØK, der var vor utrættelige fører. (Under sidste krig var han leder af Københavns kartoffelforsyning). Der var hr. Søeberg, der havde en kostald, som der skal fantasi til at forestille sig. (Han har siden besøgt mig i Sønderborg), der var hr. Augustesen, en søn af forpagter Augustesen, Sønderborg ladegård, der var brygger Jørgensen, generalkonsul Raaschau, personalet fra ØK og Store Nordiske som alle gjorde, hvad der var muligt for at glæde os. Alle husker vi den eftermiddag, da den danske kolonis damer i en park i udkanten af byen havde dækket dansk smørrebrød med iskoldt dansk øl og snaps til os – de havde endog slæbt et isskab derud. Det smagte lige så godt, som den bedste ret nogle af os fik i Dalny ombord på et af ØKs skibe, hvor vi var gæster til middag. Vi fik sødsuppe med rosiner og svesker, stuede kartofler og frikadeller. Dertil en kold Tuborg. Hvor det smagte.

Fanger fra Japan og en forræderisk melodi

Nå, festdagene i Shanghai fik ende og med japansk skib gik det videre over Hongkong til Singapore. Her blev vi indkvarterede i bungalows, som tilhørte den engelske hær, beregnet til hvide underofficerer. I hver lejlighed, bestående af en spisestue, anretterværelse og badeværelse samt (ovenpå) er stort soveværelse, boede vi 4 mand, som blev betjent af 4 »boys«. Her traf vi sammen med 19-20, jeg husker ikke så nøje, sønderjyske krigsfanger, som kom fra Japan. Det var frivillige fra Tsingtau, og jeg tror ikke, at en af dem ved afstemningen stemte som vi. Forholdet var da heller ikke det bedste, men det blev ligesom lidt bedre, alt som vi nærmede os Danmark.

Vi var bl.a. til en stor havefest hos den danske konsul. Som alle fester derude indledtes den med, at musikken spillede »Heil Dir im Siegerkranz« – troede vi da. Mens alle rejste sig, blev vi siddende, vi ville ikke stå op for den tyske krigersang, men »japanerne« rejste sig og sang med af fuld hals. Meget skarpt blev vi alle gjort opmærksom på, at vi havde forsyndet os på det groveste.

– Det var »God save the king«, den engelske nationalsang, som vi ikke respekterede. Men hvem kunne nu også vide, at englænderne og tyskerne havde samme nationalsang-melodi, hvis oprindelige tekst, tilmed var skrevet af en dansk friser, Harries, til ære for kong Frederik.

Dejlige Singapore

Det var dejligt i Singapore, særligt den store botaniske have med dens mange aber og andre dyr beredte os stor fornøjelse. Så kom ombord i »Mitau«, det gamle »Birma«, som havde sejlet kong Frederik VIII til Island. Skibet havde ØK solgt til russerne, men da de »glemte« at betale, havde man beslaglagt skibet, da det kom til København. Nu havde det bragt en ladning siametiske soldater hjem og skulle laste for hjemrejsen, den sidste rejse, inden det blev hugget op. Vi blev indkvarteret i skibets agtersalon og fik mandskabsforplejning, og hvilken forplejning. Og dog klagede »japanerne«. Vi følte os foranlediget til at sende en »deputation« til gamle kaptajn Thomsen, – det var Holdt, Høegh og jeg som blev valgt dertil – for at sige, at vi var mere end tilfredse. Det vidste kaptajnen godt, han var klar over, hvem der var utilfreds.

Så sejlede vi, først til Penang og at få kul, dernæst til Sabong for at laste kopra. Sabong var hollandsk, og her kunne vi gå i land og for en billig penge købe cigarer, vanilje m.m. I havnen lå et rustent skib med et stort hul i forstævnen, som var dækket med sejldug. Det var den tyske blokkadebryder »Marie«, som, bemanded med dansktalende sønderjyder, under dansk flag havde bragt krigsfornødenheder til v. Lettow Vorbecks tropper i Sydøstafrika. Trods engelsk beskydning lykkedes det skibet at undslippe til Hollandsk Indien, hvor det sammen med besætningen blev interneret. Men de havde det godt, sålænge krigen varede.

Gennem det indiske ocean

Videre gik det gennem Det indiske ocean mod Ceylon. Undervejs havde vi en uhyggelig oplevelse – der gik ild i lasten. Vi kom ind til Colombo, og på yderreden lagde »Goliath« og »Samson« sig langs skibssiden og fyldte lastrummet med damp. Da ilden var slukket, kom vi til kajs. Skibet blev repareret of lastet. Men det tog 14 dage. Vi måtte gå i land, men jeg lånte tredie mesters uniform. Jeg spillede daglig whist med ham, anden mester og anden styrmand og tjente inden vi nåede København – 1,18 kr. Så gik jag med ham i land. Vort mål var bagindien, men i al uskyldighed nåede vi aldrig så langt, idet vi blev engageret på anden måde forinden.

Hejmdal

Videre gik det gennem Det røde hav, Suez-kanalen, Middelhavet, Biscaya, til South Shields i England og derfra over den stormpiskede Nordsø til Danmark. En mørk decembraften skimtede vi Hanstholm fyr, det første glimt af hjemstavnen.

Hjemme igen

Den 12. december blev vi tidligt om morgenen standset ud for Helsingør. En repræsentant for Gentofte kommune kom ombord og bød os velkommen hjem. Nogle timer senere blev vi ud for Skovshoved omringet af et mylder af flagsmykkede fiskerbåde, som sejlede os ind til den med flag og æresporte smykkede havn, hvor Gentoftes sognerådsformand, oberst Parkow, min elskværdige vært under opholdet der, bød os velkommen hjem. Vi fik udleveret klæder, overfrakker m.m. og så fordeltes vi i vore gæstfrie kvarterer. Vi blev modtaget på Københavns rådhus, rigsdagen, Tuborg og hyldet ved en storslået fest på Skovshoved badehotel. Hvor vi færdedes, var vi gæster, vi følte vi var hjemme. Under middagen på badehotellet, hvor bl.a. H. P. Hansen, Ove Rode m.fl. talte, var der en eller anden som foreslog, at vi burde takke enkekejserinde Dagmar for hendes hjælp til de sønderjyske krigsfanger.

Hos kejserinde Dagmar

Holdt, Høegh og jeg blev udpeget og fik næste formiddag audiens hos kejserinden. Jeg takkede på de sønderjyske krigsfangers vegne for den hjælp og interesse hendes Majestæt havde ydet os ved oprettelsen af den danske lejr i Jurjew Polskij (hvor rigtig nok ingen af os havde været). Enkekejserinden underholdt sig længe med os, og så kom det frygtede spørgsmål, som jeg heldigvis var bleven gjort opmærksom på, ville komme.

»Hvad mener befolkningen i Sibirien om kejserens skæbne?«

»Deres Majestæt«, svarede jeg, der er tusinder i Sibirien, som håber og tror på, at deres lille far, czaren, endnu lever og at han en gang vil føre dem tilbage til lykkelige tilstande.

Med tårer i øjnene udtalte kejserinden en sagte »tak« og trykkede os i hånden. Audiensen var forbi.

Det var jo det, der var forbavsende, skønt kejserinde Maria Fjodorovna aldrig havde anglet efter popularitet, så var hun afholdt af det russiske folk. Hun var, som provst Kolttscheff så smukt udtrykte det ved hendes bisættelse i den russiske kirke i Bredgade den 19. oktober 1928, som jeg havde den ære efter indbydelse at overvære. »Danmarks prinsesse, vor lille mor«! Hun genså aldrig det land, hun elskede så højt, og som hun måtte forlade, da det lå hærget og blødende under revolutionens svøbe.

Men vi var kommen hjem! Vi følte det, hvor vi under rejsen traf landsmænd, vi følte ved ankomsten til Gentofte kommune og i København, vi følte det først og fremmest, da vi nogle dage senere kom hjem til Sønderjylland.

A. P. Møller.